

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

Για την προέλευση των ιδεών μας

ΟΛΕΣ ΟΙ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ του ανθρώπινου νου αναλύονται σε 1
δύο διακριτά είδη, τα οποία θα ονομάσω ΕΝΤΥΠΩΣΕΙΣ και
ΙΔΕΕΣ. Η μεταξύ τους διαφορά συνίσταται στον βαθμό δύ-
ναμης και ζωντάνιας με τον οποίο έρχονται στον νου και
πέρνουν στη σκέψη ή στη συνείδησή μας. Τις αντιλήψεις που
εισέρχονται με τη μεγαλύτερη δύναμη και βία μπορούμε να
τις ονομάσουμε εντυπώσεις. Υπό αυτό το όνομα συμπερι-
λαμβάνω όλα τα αισθήματα, τα πάθη και τις συγκινήσεις μας
όπως αυτά κάνουν την πρώτη τους εμφάνιση στην ψυχή. Με
τη λέξη ιδέες εννοώ τα αμυδρά είδωλα των εντυπώσεων στη
σκέψη και στον συλλογισμό. Τέτοια είναι, για παράδειγμα,
όλες οι αντιλήψεις που προκαλούνται από όσα λέγονται εδώ,
με μόνη εξαίρεση εκείνες που προκύπτουν από την όραση
και την αφή, καθώς και την άμεση ευχαρίστηση ή την ανησυ-
χία που μπορεί να προκαλούν. Δεν είναι αναγκαίο, πιστεύω,
να χρησιμοποιήσω πολλές λέξεις για να εξηγήσω αυτή τη διά-
κριση. Εύκολα μπορεί να αντιληφθεί ο καθένας τη διαφορά
ανάμεσα στο αισθάνεσθαι και στο σκέπτεσθαι. Οι συνήθεις
βαθμοί τους διακρίνονται εύκολα. Παρ' όλα αυτά, σε ορι-
σμένες περιπτώσεις είναι δυνατόν να πλησιάζουν πολύ μετα-
ξύ τους. Έτσι, στον ύπνο, στον πυρετό, στην τρέλα ή σε κά-
ποιες πολύ βίαιες συγκινήσεις της ψυχής οι ιδέες μας ενδέχε-
ται να πλησιάζουν τις εντυπώσεις μας. Από την άλλη πλευ-
ρά, συμβαίνει μερικές φορές οι εντυπώσεις μας να είναι τό-

σο αμυδρές και αδύναμες, που να μην μπορούμε να τις διακρίνουμε από τις ιδέες μας. Ωστόσο, παρά τη μεγάλη ομοιότητα σε λίγες περιπτώσεις, οι εντυπώσεις και οι ιδέες είναι γενικώς τόσο διαφορετικές, ώστε κανείς να μη δυσκολεύεται να τις κατατάσσει σε διαφορετικές κατηγορίες και να αποδίδει στην καθεμία ένα ξεχωριστό όνομα για να δηλώσει τη διαφορά.¹

Υπάρχει και άλλη μια διαίρεση των αντιλήψεών μας, που ² θα ήταν χρήσιμο να την παρατηρήσουμε και η οποία εφαρμόζεται και στις εντυπώσεις και στις ιδέες. Η διαίρεση αυτή συνίσταται σε ΑΠΛΕΣ και ΣΥΝΘΕΤΕΣ. Οι απλές αντιλήψεις (εντυπώσεις και ιδέες) είναι τέτοιες ώστε να μην επιδέχονται καμία διάκριση ή διαχωρισμό. Οι σύνθετες είναι ενάντιες σε αυτές και μπορούν να διακριθούν σε μέρη. Μολονότι ένα επιμέρους χρώμα, μια γεύση και μια οσμή είναι ποιότητες ενωμένες από κοινού σε ένα μήλο, μπορεί εύκολα να αντιληφθεί κανείς ότι δεν είναι ένα και το αυτό, αλλά ότι μπορούν να διακριθούν τουλάχιστον η μία από την άλλη.

Έχοντας επιβάλει μια τάξη και έχοντας διευθετήσει τα ³ αντικείμενά μας με τις διαιρέσεις αυτές, μπορούμε τώρα να επιδοθούμε στη διερεύνηση των ποιότητων και των σχέσεών τους με ακόμη μεγαλύτερη ακρίβεια. Το πρώτο πράγμα που χτυπάει στο μάτι είναι η μεγάλη ομοιότητα ανάμεσα στις εντυπώσεις και στις ιδέες ως προς κάθε άλλο χαρακτηριστικό εκτός του βαθμού δύναμης και ζωντάνιας. Οι δεύτερες

1. Χρησιμοποίησά εδώ τους όρους αυτούς, εντύπωση και ιδέα, με διαφορετική σημασία από τη συνήθη, και ελπίζω να μου επιτραπεί αυτή η ελευθερία. Ενδέχεται, μάλιστα, να αποκαθιστώ την πρωταρχική σημασία της λέξης ιδέα, την οποία είχε διαστρέψει ο κ. Λοκ κάνοντάς την να αντιπροσωπεύει όλες μας τις αντιλήψεις. Με τον όρο εντύπωση δεν θα ήθελα να θεωρηθεί ότι εκφράζω τον τρόπο με τον οποίο παράγονται στην ψυχή οι ζωηρές αντιλήψεις μας, αλλά απλώς τις αντιλήψεις καθαυτές, για τις οποίες δεν υπάρχει ιδιαίτερο όνομα ούτε στην αγγλική ούτε σε καμία άλλη γλώσσα από όσες γνωρίζω.

φαίνεται να είναι, κατά κάποιον τρόπο, οι αντανακλάσεις των πρώτων, έτσι ώστε όλες οι αντιλήψεις του νου να είναι διπλές και να εμφανίζονται και ως εντυπώσεις και ως ιδέες. Όταν κλείνω τα μάτια μου και σκέφτομαι το δωμάτιό μου, οι ιδέες που σχηματίζω είναι ακριβείς αναπαραστάσεις των εντυπώσεων που αισθάνθηκα. Δεν υπάρχει λεπτομέρεια των δευτέρων που να μη βρεθεί στις πρώτες. Επισκοπώντας τις υπόλοιπες αντιλήψεις μου, εξακολουθώ να παρατηρώ την ίδια ομοιότητα και αναπαραστατικότητα. Ιδέες και εντυπώσεις μοιάζουν να αντιστοιχούν πάντα μεταξύ τους. Το γεγονός αυτό μου φαίνεται αξιοσημείωτο και έλκει την προσοχή μου για λίγο.

Υστερα από μια πιο ακριβή επισκόπηση, βρίσκω ότι η ⁴ αρχική εντύπωση με έχει παρασύρει πολύ μακριά και ότι θα πρέπει να κάνω χρήση της διάκρισης των αντιλήψεων σε απλές και σύνθετες ώστε να περιορίσω τη γενική κρίση ότι όλες οι ιδέες και οι εντυπώσεις μας είναι όμοιες. Παρατηρώ ότι για πολλές από τις σύνθετες ιδέες μας ποτέ δεν υπήρξαν εντυπώσεις στις οποίες να αντιστοιχούν και ότι πολλές από τις σύνθετες εντυπώσεις μας ποτέ δεν αντιγράφονται ακριβώς ως ιδέες. Μπορώ να βγάλω από τη φαντασία μου μια πόλη όπως η Νέα Ιερουσαλήμ, με δρόμους στρωμένους με χρυσάφι και με τοίχους από ρουμπίνια, μολονότι δεν έχω δει ποτέ κάτι τέτοιο. Το Παρίσι το έχω δει, θα μπορούσα όμως να διαβεβαιώσω ότι μπορώ να σχηματίσω μια ιδέα αυτής της πόλης που να αναπαριστά με ακρίβεια όλους τους δρόμους και τα σπίτια της στις πραγματικές και ακριβείς αναλογίες τους;

Αντιλαμβάνομαι, λοιπόν, ότι, μολονότι υπάρχει γενικώς ⁵ μεγάλη ομοιότητα μεταξύ των σύνθετων εντυπώσεων και των ιδεών μας, εντούτοις ο κανόνας ότι οι δεύτερες είναι ακριβή αντίγραφα των πρώτων δεν είναι καθολικά αληθής. Στη συνέχεια πρόκειται να εξετάσουμε τι συμβαίνει στην περι-

πτωση των απλών αντιλήψεών μας. Έπειτα και από την πιο ακριβή εξέταση για την οποία είμαι ικανός, τολμώ να ισχυριστώ ότι εδώ ο κανόνας ισχύει χωρίς καμία εξαίρεση: Κάθε απλή ιδέα αντιστοιχεί σε μια απλή εντύπωση, στην οποία μοιάζει, και για κάθε απλή εντύπωση υπάρχει μια αντίστοιχη ιδέα. Η ιδέα του κόκκινου που σχηματίζουμε στο σκοτάδι και η εντύπωση που χτυπάει στο μάτι μας κατά την ανατολή του ήλιου διαφέρουν μόνο ως προς τον βαθμό και όχι ως προς τη φύση τους. Είναι αδύνατον να αποδείξουμε διά τεκμηρίων ότι ισχύει το ίδιο για όλες τις απλές εντυπώσεις και ιδέες μας απαριθμώντας τες μία προς μία. Ο καθένας μπορεί να ικανοποιηθεί εν προκειμένω εξετάζοντας όσο περισσότερες περιπτώσεις επιθυμεί. Εάν όμως κάποιος αμφισβητούσε αυτή την καθολική ομοιότητα, δεν θα είχα άλλον τρόπο να τον πείσω από το να του ζητήσω να δείξει μία απλή εντύπωση για την οποία να μην υπάρχει η αντίστοιχη ιδέα ή μία απλή ιδέα που να μην αντιστοιχεί σε μια εντύπωση. Εάν δεν ανταποκριθεί σε αυτή την πρόκληση –και είναι βέβαιο ότι δεν θα μπορέσει–, μπορούμε από τη σιωπή του και από τη δική μας παρατήρηση να εδραιώσουμε το συμπέρασμά μας.

Καταλήγουμε, έτσι, ότι όλες οι απλές ιδέες και εντυπώσεις μοιάζουν η μία με την άλλη. Και, καθώς οι σύνθετες σχηματίζονται από τις απλές, μπορούμε να ισχυριστούμε γενικά ότι αυτά τα δύο είδη αντιλήψεων βρίσκονται σε πλήρη αντιστοιχία. Έχοντας ανακαλύψει αυτή τη σχέση, που δεν απαιτεί περαιτέρω εξέταση, είμαι περίεργος να βρω κάποιες άλλες από τις ποιότητές τους. Ας εξετάσουμε τι συμβαίνει με την ύπαρξή τους, καθώς και ποιες από τις εντυπώσεις και τις ιδέες είναι αιτίες και ποιες αποτελέσματα.

Η πλήρης διερεύνηση του ερωτήματος αυτού είναι το αντικείμενο της ανά χείρας πραγματείας. Επομένως, επί του παρόντος θα ήμασταν ευχαριστημένοι εάν θεμελιώναμε τη

γενική πρόταση ότι όλες οι απλές ιδέες μας, όταν εμφανίζονται για πρώτη φορά, προέρχονται από απλές εντυπώσεις, στις οποίες αντιστοιχούν και τις οποίες αναπαριστούν με ακρίβεια.

Αναζητώντας φαινόμενα που να αποδεικνύουν διά τεκμηρίων αυτή την πρόταση, βρίσκω μόνο δύο είδη, όμως σε καθένα από τα δύο είδη αυτά είναι προφανή, πολυάριθμα και αναμφίλεκτα. Κατ' αρχάς βεβαιώνομαι, ύστερα από νέα επισκόπηση, για ό,τι έχω ήδη ισχυριστεί, ότι δηλαδή κάθε απλή εντύπωση συνοδεύεται από μια αντίστοιχη ιδέα και κάθε απλή ιδέα από μια αντίστοιχη εντύπωση. Από τη σταθερή σύζευξη των όμοιων αντιλήψεων συμπεραίνω αμέσως ότι υπάρχει στενή σύνδεση μεταξύ των αντίστοιχων εντυπώσεων και ιδεών και ότι η ύπαρξη της μιας έχει σημαντική επίδραση σε εκείνη της άλλης. Αυτή η σταθερή σύζευξη σε έναν άπειρο αριθμό περιπτώσεων δεν μπορεί να προκύπτει τυχαία, αλλά αποδεικνύει διά τεκμηρίων σαφώς την εξάρτηση των εντυπώσεων από τις ιδέες ή των ιδεών από τις εντυπώσεις. Για να μπορέσω να γνωρίσω τη φορά αυτής της σχέσης εξάρτησης, εξετάζω τη σειρά της πρώτης εμφάνισής τους. Η σταθερή εμπειρία μου δείχνει ότι οι απλές εντυπώσεις πάντοτε προηγούνται των αντίστοιχων ιδεών, χωρίς ποτέ να εμφανίζονται με αντίστροφη σειρά. Για να δώσω σε ένα παιδί την ιδέα του πορφυρού ή του πορτοκαλί, του γλυκού ή του πικρού, του παρουσιάζω τα σχετικά αντικείμενα – ή, με άλλα λόγια, του παρέχω αυτές τις εντυπώσεις. Ποτέ όμως δεν ενεργώ τόσο παράλογα ώστε να επιδιώξω να παραγάγω τις εντυπώσεις διεγείροντας τις ιδέες. Οι ιδέες μας δεν παράγουν τις αντίστοιχες εντυπώσεις τους άμα τη εμφανίσει τους, ούτε αντιλαμβάνομαστε κάποιο χρώμα ή αισθανόμαστε κάποιο αίσθημα απλώς με το να το σκεφτούμε. Από την άλλη πλευρά, ανακαλύπτουμε ότι κάθε εντύπωση, είτε του νου είτε του σώματος, ακολουθείται σταθερά από μια ιδέα που

της μοιάζει και που διαφέρει μόνο ως προς τον βαθμό δύναμης και ζωντάνιας. Η σταθερή σύζευξη των όμοιων αντιλήψεών μας είναι η πειστική απόδειξη διά τεκμηρίων ότι οι μεν είναι αιτίες των δε, και η προτεραιότητα των εντυπώσεων ισοδύναμη απόδειξη ότι αυτές είναι οι αιτίες των ιδεών μας και όχι οι ιδέες μας οι αιτίες των εντυπώσεών μας.

Για να το επικυρώσω αυτό εξετάζω ένα άλλο ολοφάνερο ⁹ και πειστικό φαινόμενο: Κάθε φορά που, εξαιτίας ίσως κάποιου ατυχήματος, εμποδίζεται η λειτουργία των ικανοτήτων που προκαλούν εντυπώσεις (όπως όταν κάποιος γεννιέται τυφλός ή κουφός), τότε δεν χάνονται μόνο οι εντυπώσεις αλλά και οι αντίστοιχες ιδέες τους, έτσι ώστε ποτέ να μην εμφανίζεται στον νου το παραμικρό ίχνος καμίας από αυτές. Και αυτό δεν αληθεύει μόνο όταν τα όργανα των αισθήσεων είναι τελειώς κατεστραμμένα αλλά και όταν δεν έχουν ποτέ ενεργοποιηθεί ώστε να παραγάγουν μια συγκεκριμένη εντύπωση. Δεν μπορούμε να σχηματίσουμε μέσα μας ακριβή ιδέα της γεύσης του ανανά χωρίς να τον έχουμε γευτεί πραγματικά.

Υπάρχει όμως ένα αντιφατικό φαινόμενο που θα μπορούσε να αποδείξει διά τεκμηρίων ότι δεν είναι απολύτως αδύνατον οι ιδέες να προηγούνται των αντίστοιχων εντυπώσεων. Εύκολα θα γίνει αποδεκτό, πιστεύω, ότι οι διάφορες διακριτές ιδέες χρωμάτων, τα οποία εισέρχονται με τη βοήθεια των ματιών, ή εκείνες των ήχων, οι οποίοι μεταβιβάζονται με τη βοήθεια των αυτιών, είναι πράγματι διαφορετικές μεταξύ τους, παρ' όλο που την ίδια στιγμή μοιάζουν. Τώρα, εάν αυτό αληθεύει για τα διαφορετικά χρώματα, δεν πρέπει να είναι λιγότερο αληθές όσον αφορά τις διαφορετικές αποχρώσεις του ίδιου χρώματος: Καθεμία από αυτές παράγει μια διακριτή ιδέα, ανεξάρτητη από τις άλλες. Εάν το αρνιόμασταν αυτό, θα ήταν δυνατόν, μέσα από τη συνεχή διαβάθμιση των αποχρώσεων, να περάσουμε χωρίς να το κατα-

λάβουμε από ένα χρώμα στο πλέον αντίθετό του. Και, εάν δεν δεχτούμε ότι οι ενδιάμεσες αποχρώσεις είναι διαφορετικές, δεν μπορούμε να αρνηθούμε, χωρίς να παραλογιζόμαστε, ότι και τα χρώματα στα δύο άκρα του φάσματος είναι όμοια. Ας υποθέσουμε, λοιπόν, ότι υπάρχει κάποιος που, επωφελούμενος της οράσεώς του για τριάντα χρόνια, έχει εξοικειωθεί πολύ καλά με όλων των ειδών τα χρώματα, εκτός από μία συγκεκριμένη απόχρωση του μπλε, για παράδειγμα, την οποία δεν έτυχε να δει ποτέ. Εάν του εκθέσουμε όλες τις διαφορετικές αποχρώσεις του συγκεκριμένου χρώματος [του μπλε] εκτός από αυτή τη μοναδική, προχωρώντας βαθμιαία από την πιο βαθιά στην πιο ανοιχτή, είναι σαφές ότι θα αληφθεί ένα κενό εκεί όπου λείπει η εν λόγω απόχρωση και θα γίνει αισθητό ότι υπάρχει μεγαλύτερη απόσταση ανάμεσα στις γειτονικές της αποχρώσεις από ό,τι ανάμεσα στις υπόλοιπες. Και τώρα ερωτώ: Είναι δυνατόν αυτός ο άνθρωπος με τη φαντασία του να αναπληρώσει την έλλειψη, δημιουργώντας από μόνος του την ιδέα της συγκεκριμένης απόχρωσης, μολονότι δεν την έχει ποτέ σχηματίσει με τη βοήθεια των αισθήσεών του; Πιστεύω πως λίγοι δεν θα συμφωνούσαν ότι κάτι τέτοιο είναι δυνατόν, και αυτό θα μπορούσε ίσως να αποτελέσει μια απόδειξη διά τεκμηρίων ότι οι απλές ιδέες δεν προέρχονται πάντα από τις αντίστοιχες εντυπώσεις – αν και η περίπτωση αυτή είναι τόσο ιδιαίτερη και μοναδική, που ίσως δεν αξίζει καν να την επισημάνουμε, και σίγουρα δεν πρέπει για αυτήν και μόνο να τροποποιήσουμε το γενικό αξίωμά μας.

Εκτός όμως από αυτή την εξαίρεση, δεν θα ήταν άστοχο να σημειώσουμε στο σημείο αυτό ότι η αρχή της προτεραιότητας των εντυπώσεων έναντι των ιδεών πρέπει να γίνει κατανοητή με έναν ακόμη περιορισμό: Όπως οι ιδέες μας είναι είδωλα των εντυπώσεών μας, έτσι μπορούμε να σχηματίσουμε δευτερογενείς ιδέες που είναι είδωλα των πρωτο-

γενών, όπως προκύπτει από τον ίδιο τον συλλογισμό που τις αφορά. Για την ακρίβεια, δεν πρόκειται για μια εξαίρεση στον κανόνα, αλλά μάλλον για εξήγησή του. Οι ιδέες παράγουν είδωλα του εαυτού τους ως νέες ιδέες, αλλά, καθώς οι πρώτες ιδέες υποτίθεται ότι προέρχονται από εντυπώσεις, εξακολουθεί να ισχύει ότι όλες οι απλές ιδέες απορρέουν, είτε άμεσα είτε έμμεσα, από τις αντίστοιχες εντυπώσεις τους.

Αυτή, λοιπόν, είναι η πρώτη αρχή που θεμελιώνω στην επιστήμη της ανθρώπινης φύσης, και δεν θα έπρεπε να την περιφρονήσουμε εξαιτίας της φαινομενικής της απλότητας. Πράγματι, αξίζει να σημειωθεί ότι το ερώτημα που αφορά την προτεραιότητα των εντυπώσεων ή των ιδεών μας είναι στην ουσία το ίδιο –αν και διατυπωμένο με διαφορετικούς όρους– με εκείνο που είχε προκαλέσει τόσο θόρυβο όταν συζητιόταν: Υπάρχουν έμφυτες ιδέες ή όλες οι ιδέες προέρχονται από την αίσθηση και τον αναστοχασμό; Μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι οι φιλόσοφοι, για να αποδείξουν διά τεκμηρίων ότι οι ιδέες της έκτασης και του χρώματος δεν είναι έμφυτες, δεν κάνουν τίποτα περισσότερο από το να δείχνουν ότι αυτές μεταβιβάζονται διά των αισθήσεών μας. Για να αποδείξουν διά τεκμηρίων ότι οι ιδέες του πάθους και της επιθυμίας δεν είναι έμφυτες, επισημαίνουν ότι έχουμε μέσα μας προηγούμενη εμπειρία αυτών των συγκινήσεων. Εάν εξετάσουμε προσεκτικά αυτά τα επιχειρήματα, θα διαπιστώσουμε ότι δεν αποδεικνύουν διά τεκμηρίων τίποτε άλλο παρά ότι οι ιδέες έπονται άλλων, πιο ζωντανών αντιλήψεων, από τις οποίες προέρχονται και τις οποίες αναπαριστούν. Ελπίζω ότι αυτή η σαφής απάντηση στο ερώτημα θα βάλει τέλος σε όλες τις σχετικές διαμάχες και θα καταστήσει την εν λόγω αρχή περισσότερο πολύτιμη για τους συλλογισμούς μας από όσο έμοιαζε να θεωρείται μέχρι τώρα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ Διαίρεση του θέματος

ΕΦΟΣΩΝ, ΑΠΟ Ο,ΤΙ ΦΑΙΝΕΤΑΙ, οι απλές εντυπώσεις μας είναι 1
πρότερες των αντίστοιχων ιδεών τους –με ελάχιστες εξαιρέσεις–, η σωστή μέθοδος για να προχωρήσουμε μοιάζει να είναι η εξέταση των εντυπώσεών μας πριν μελετήσουμε τις ιδέες μας. Οι εντυπώσεις μπορούν να διακριθούν σε δύο είδη, αυτές της ΑΙΣΘΗΣΗΣ και εκείνες του ΑΝΑΣΤΟΧΑΣΜΟΥ. Οι εντυπώσεις του πρώτου είδους εμφανίζονται πρωτογενώς στην ψυχή από άγνωστες αιτίες. Αυτές του δεύτερου είδους προέρχονται σε μεγάλο βαθμό από τις ιδέες μας, ακολουθώντας την εξής πορεία: Η εντύπωση πρώτα συναντά τις αισθήσεις και μας κάνει να αντιλαμβανόμαστε τη ζέστη ή το κρύο, τη δίψα ή την πείνα, κάθε λογής ευχαρίστηση ή πόνο. Ένα αντίγραφο αυτής της εντύπωσης σχηματίζεται διά του νου, όπου και παραμένει ακόμη και αφού πάψει η εντύπωση. Αυτό είναι που αποκαλούμε *ιδέα*. Αυτή η ιδέα της ευχαρίστησης ή του πόνου όταν επιστρέφει στην ψυχή παράγει νέες εντυπώσεις επιθυμίας ή αποστροφής, ελπίδας ή φόβου, που κανονικά θα πρέπει να ονομαστούν *εντυπώσεις αναστοχασμού*, διότι προέρχονται από τον τελευταίο. Αυτές αντιγράφονται και πάλι με τη βοήθεια της μνήμης και της φαντασίας και γίνονται ιδέες, οι οποίες ενδεχομένως με τη σειρά τους να παράγουν άλλες εντυπώσεις και ιδέες, έτσι ώστε οι εντυπώσεις αναστοχασμού να είναι πρότερες μόνο των αντίστοιχων ιδεών τους, αλλά επακόλουθες εκείνων της αί-

σθησης και προερχόμενες από αυτές. Η διερεύνηση των αισθήσεών μας εμπίπτει περισσότερο στο πεδίο των ανατόμων και των φυσικών φιλοσόφων παρά των ηθικών φιλοσόφων, ως εκ τούτου επί του παρόντος δεν θα επιδοθούμε σε αυτήν. Και, καθώς οι εντυπώσεις αναστοχασμού (δηλαδή, τα πάθη, οι επιθυμίες και οι συγκινήσεις) που πρωτίστως αξίζουν την προσοχή μας προκύπτουν κυρίως από ιδέες, θα χρειαστεί να αντιστρέψουμε τη μέθοδο που φαίνεται πιο φυσική εκ πρώτης όψεως και, για να εξηγήσουμε τη φύση και τις αρχές λειτουργίας του ανθρώπινου νου, να επιχειρήσουμε μια λεπτομερή ανάλυση των ιδεών πριν προχωρήσουμε στις εντυπώσεις. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο έχω επιλέξει εδώ να αρχίσω με τις ιδέες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

Για τις ιδέες της μνήμης και της φαντασίας

ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΗΝ ΕΜΠΕΙΡΙΑ διαπιστώνουμε ότι, όταν κάποια εντύπωση έχει παρουσιαστεί στον νου, ξανακάνει την εμφάνισή της εκεί ως ιδέα. Αυτό μπορεί να γίνει με δύο διαφορετικούς τρόπους: Είτε διατηρεί σε αξιοσημείωτο βαθμό την αρχική της ζωντάνια όταν εμφανίζεται εκ νέου, οπότε είναι κάτι ανάμεσα σε εντύπωση και σε ιδέα, είτε χάνει εντελώς τη ζωντάνια της, οπότε είναι μια τέλεια ιδέα. Η ικανότητα με τη βοήθεια της οποίας επαναλαμβάνουμε τις εντυπώσεις με τον πρώτο τρόπο ονομάζεται ΜΝΗΜΗ, ενώ η άλλη ΦΑΝΤΑΣΙΑ. Είναι φανερό από την πρώτη στιγμή ότι οι ιδέες της μνήμης είναι πολύ πιο ζωντανές και ισχυρές από εκείνες της φαντασίας και ότι η πρώτη ζωγραφίζει τα αντικείμενά της με πιο διακριτά χρώματα από εκείνα που χρησιμοποιεί η τελευταία. Όταν θυμόμαστε ένα συμβάν του παρελθόντος, η ιδέα του αναδύεται στον νου με έναν εξαιρετικά ζωντανό τρόπο, ενώ στη φαντασία η αντίληψη είναι αμυδρή και άτονη, γι' αυτό και δεν μπορεί εύκολα να διατηρηθεί από τον νου σταθερή και ομοιόμορφη για αρκετό χρόνο. Ιδού, λοιπόν, μια αισθητή διαφορά ανάμεσα στο ένα και στο άλλο είδος ιδεών. Αλλά επ' αυτού θα επανέλθουμε διεξοδικότερα στη συνέχεια.¹

Υπάρχει άλλη μία διαφορά ανάμεσα σε αυτά τα δύο είδη ιδεών, που δεν είναι λιγότερο εμφανής. Συγκεκριμένα,

1. Μέρος ΙΙΙ, κεφ. V.

μολονότι ούτε οι ιδέες της μνήμης ούτε αυτές της φαντασίας, ούτε οι ζωντανές ούτε οι αμυδρές ιδέες, μπορούν να κάνουν την εμφάνισή τους στον νου εάν δεν έχουν προϋπάρξει οι αντίστοιχες εντυπώσεις, ώστε να προετοιμάσουν τον δρόμο, παρ' όλα αυτά η φαντασία δεν περιορίζεται από τη διάταξη και τη μορφή των αρχικών εντυπώσεων, ενώ η μνήμη είναι κατά κάποιον τρόπο δεσμευμένη από αυτή την άποψη, χωρίς καμία ικανότητα τροποποίησης.

Είναι φανερό ότι η μνήμη διατηρεί την αρχική μορφή με 3 την οποία της παρουσιάζονται τα αντικείμενά της. Κάθε φορά που απομακρυνόμαστε από αυτή την αρχική μορφή όταν ξαναθυμόμαστε κάτι, αυτό οφείλεται σε κάποιο ελάττωμα ή μια ατέλεια της μνήμης. Ένας ιστορικός ίσως μπορεί –για να διευκολύνει την αφήγησή του– να εξιστορήσει ένα συμβάν πριν από κάποιο άλλο το οποίο στην πραγματικότητα δεν ήταν μεταγενέστερο. Όμως, εάν θέλει να είναι ακριβής, θα πρέπει να επισημάνει την ανακολουθία και με αυτόν τον τρόπο να επανατοποθετήσει την ιδέα στη σωστή της θέση. Το ίδιο συμβαίνει και με την ανάμνηση των τόπων και των προσώπων τα οποία έχουμε γνωρίσει στο παρελθόν. Η κύρια δραστηριότητα της μνήμης δεν συνίσταται στη διατήρηση των απλών ιδεών αλλά της διάταξης και της θέσης τους. Η αρχή αυτή υποστηρίζεται από τόσο μεγάλο αριθμό κοινών και συνηθισμένων φαινομένων, ώστε δεν χρειάζεται να επιμείνουμε περισσότερο επ' αυτού.

Το ίδιο προφανές είναι και η δεύτερη αρχή μας, που α- 4 φορά την ελευθερία της φαντασίας να μεταθέτει και να αλλάζει τις ιδέες της. Οι μύθοι που διαβάζουμε στα ποιήματα και στα μυθιστορήματα καθιστούν την αρχή αυτήν αναντίλεκτη. Εδώ η φύση εμφανίζεται να είναι σε πλήρη σύγχυση και δεν γίνεται λόγος παρά για φτερωτά άλογα, για πύρινους δράκους και για τερατώδεις γίγαντες. Αυτή η ελευθερία που χαρακτηρίζει την πλασματική φαντασία δεν θα φανεί

παράξενη εάν λάβουμε υπ' όψιν ότι όλες οι ιδέες μας είναι αντίγραφα των εντυπώσεών μας και ότι δεν υπάρχει ούτε ένα ζευγάρι εντυπώσεων που να μην είναι τελείως διαχωρισμο. Δεν χρειάζεται να αναφέρουμε ότι αυτό είναι μια προφανής συνέπεια της διαίρεσης των ιδεών σε απλές και σύνθετες. Οπουδήποτε η φαντασία αντιλαμβάνεται διαφορά μεταξύ ιδεών, μπορεί εύκολα να τις διαχωρίζει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

Για τη σύνδεση ή τον συνειρμό των ιδεών

ΚΑΘΩΣ Η ΦΑΝΤΑΣΙΑ μπορεί να διαχωρίζει όλες τις απλές ιδέες και να τις ενώνει πάλι με όποια μορφή επιθυμεί, τίποτα δεν θα ήταν πιο ακατανόητο από τις λειτουργίες αυτής της ικανότητας, εάν δεν υπήρχαν ορισμένες καθολικές αρχές που να τη διέπουν, να την καθιστούν έως έναν βαθμό ομοίμορφη στον χρόνο και στον χώρο. Εάν οι ιδέες ήταν τελείως χαλαρές και ασύνδετες μεταξύ τους, θα ενώνονταν μόνο κατά τύχη, οπότε θα ήταν αδύνατον οι ίδιες απλές ιδέες να συνδυάζονται κατά τρόπο κανονικό σε σύνθετες –όπως συμβαίνει συνήθως– χωρίς έναν ενοποιητικό δεσμό μεταξύ τους, μια συνειρμική ιδιότητα βάσει της οποίας μια ιδέα να εισάγει φυσικά την άλλη. Αυτή η ενοποιητική αρχή μεταξύ των ιδεών δεν πρέπει να θεωρηθεί αδιαχώριστη σύνδεση, διότι αυτή η ποιότητα έχει ήδη αποκλειστεί από τη φαντασία. Ούτε πρέπει να συμπεράνουμε ότι χωρίς αυτήν ο νους δεν μπορεί να ενώνει δύο ιδέες, διότι τίποτα δεν είναι πιο ελεύθερο από αυτή την ικανότητα. Πρέπει απλώς να τη θεωρήσουμε μια ήπια δύναμη που συνήθως επικρατεί και αποτελεί την αιτία, μεταξύ άλλων πραγμάτων, του γεγονότος ότι οι γλώσσες παρουσιάζουν τόσο στενές αντιστοιχίες μεταξύ τους. Είναι που η φύση υποδεικνύει κατά κάποιον τρόπο ποιες απλές ιδέες είναι οι πιο κατάλληλες για να ενωθούν σε μια σύνθετη. Οι ποιότητες από τις οποίες προκύπτει αυτός ο συνειρμός, και εξαιτίας των οποίων ο νους οδηγείται κατ' αυ-

τόν τον τρόπο από τη μια ιδέα στην άλλη, είναι τρεις: η ΟΜΟΙΟΤΗΤΑ, η ΣΥΝΑΦΕΙΑ στον χρόνο ή στον χώρο, και η σχέση ΑΙΤΙΑΣ και ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΟΣ.

Πιστεύω ότι δεν είναι απαραίτητο να αποδείξω διά τεκμηρίων ότι οι ποιότητες αυτές έχουν ως αποτέλεσμα να δημιουργούνται συνειρμοί μεταξύ των ιδεών, έτσι ώστε με την εμφάνιση της μιας να εισάγεται φυσικά η άλλη. Είναι σαφές ότι, στην πορεία της σκέψης μας και στην αδιάκοπη περιστροφή των ιδεών μας, η φαντασία μας τρέχει εύκολα από μια ιδέα σε κάποια άλλη που της μοιάζει, και η ποιότητα αυτή είναι από μόνη της ένας επαρκής δεσμός και σύνδεση για την πλασματική φαντασία. Είναι, ακόμη, προφανές ότι, όπως ακριβώς οι αισθήσεις όταν αλλάζουν τα αντικείμενά τους εξαναγκάζονται να τα αλλάζουν κατά τρόπο κανονικό, προσλαμβάνοντάς τα όπως βρίσκονται σε σχέση συνάφειας μεταξύ τους, έτσι και η φαντασία πρέπει να υιοθετεί, από μακροχρόνια έξη, την ίδια μέθοδο και να λαμβάνει υπ' όψιν της τις παραμέτρους του χώρου και του χρόνου για να συλλάβει τα αντικείμενά της. Όσο για τη σύνδεση που γίνεται με βάση τη σχέση αιτίας και αποτελέσματος, θα έχουμε αργότερα την ευκαιρία να την εξετάσουμε σε βάθος, οπότε δεν θα επιμένουμε σε αυτήν επί του παρόντος. Αρκεί να παρατηρήσουμε ότι δεν υπάρχει σχέση που να παράγει ισχυρότερη σύνδεση στην πλασματική φαντασία και να οδηγεί ευκολότερα από μια ιδέα σε μιαν άλλη από τη σχέση αιτίας και αποτελέσματος ανάμεσα στα αντικείμενά τους.

Για να κατανοήσουμε στην πλήρη έκτασή τους αυτές τις σχέσεις θα πρέπει να λάβουμε υπ' όψιν ότι δύο αντικείμενα συνδέονται στη φαντασία όχι μόνο όταν το ένα είναι κατά τρόπο άμεσο όμοιο, συναφές ή αιτία του άλλου, αλλά και όταν μεσολαβεί ανάμεσά τους ένα τρίτο αντικείμενο που διατηρεί και με τα δύο οποιαδήποτε από αυτές τις σχέσεις. Η αλυσίδα αυτών των σχέσεων μπορεί να φτάσει πολύ μα-

κρία, αν και την ίδια στιγμή πρέπει να παρατηρήσουμε ότι κάθε μετακίνηση αποδυναμώνει σημαντικά τη σχέση. Εξάδελφια τετάρτου βαθμού συνδέονται αιτιακά, εάν μπορεί να μου επιτραπεί η χρήση αυτού του όρου, αλλά όχι τόσο στενά όσο τα αδέρφια και, πολύ περισσότερο, το παιδί και ο γονιός. Γενικώς μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι όλες οι σχέσεις αίματος είναι σχέσεις αιτίας και αποτελέσματος, και θεωρούνται στενές ή μακρινές ανάλογα με τον αριθμό των ενδιάμεσων αιτιών που συνδέουν τα πρόσωπα.

Από τις τρεις σχέσεις που προαναφέραμε αυτή της αιτιότητας είναι η πιο εκτεταμένη. Δύο αντικείμενα μπορεί να θεωρηθεί ότι διέπονται από αυτή τη σχέση τόσο όταν το ένα είναι αιτία κάποιας από τις ενέργειες ή τις κινήσεις του άλλου όσο και όταν το πρώτο είναι αιτία της ύπαρξης του δεύτερου. Πράγματι, αφού η ενέργεια ή η κίνηση υπό ένα ορισμένο πρίσμα δεν είναι παρά το ίδιο το αντικείμενο και εφόσον το αντικείμενο παραμένει το ίδιο σε όλες τις διαφορετικές καταστάσεις του, είναι εύκολο να φανταστούμε πώς μια τέτοια επίδραση του ενός αντικειμένου επί του άλλου μπορεί να τα συνδέει στη φαντασία.

Μπορούμε να προχωρήσουμε περαιτέρω αυτόν τον συλλογισμό και να επισημάνουμε ότι δύο αντικείμενα συνδέονται με τη σχέση αιτίας και αποτελέσματος όχι μόνο όταν το ένα θέτει σε κίνηση ή ενεργεί επί του άλλου αλλά και όταν έχει την ισχύ να το παραγάγει. Μάλιστα, μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι αυτή είναι η πηγή όλων των σχέσεων συμφέροντος και καθήκοντος με τις οποίες οι άνθρωποι συνδέονται, αλληλεπιδρούν στην κοινωνία και εντάσσονται στο πλέγμα των δεσμών διακυβέρνησης και υποταγής. Αφέντης είναι αυτός που λόγω της θέσης του –είτε αυτή έχει προκύψει διά της βίας είτε έπειτα από συμφωνία– έχει την ισχύ να κατευθύνει σε ορισμένες περιστάσεις τις ενέργειες κάποιου άλλου, τον οποίο αποκαλούμε υπηρέτη. Δικαστής είναι εκεί-

νος που σε όλες τις αμφιλεγόμενες καταστάσεις μπορεί να διευθετήσει ζητήματα κατοχής ή ιδιοκτησίας κάποιου πράγματος μεταξύ των μελών της κοινωνίας καταθέτοντας τη γνώμη του. Όταν ένα πρόσωπο διαθέτει κάποια ισχύ, δεν απαιτείται τίποτα περισσότερο για να τη μετατρέψει σε πράξη από την άσκηση της βούλησής του. Και αυτή θεωρείται σε κάθε περίπτωση δυνατή και σε πολλές πιθανή, ειδικά στην περίπτωση της εξουσίας, στην οποία η υπακοή του υπηκόου συνιστά πηγή ευχαρίστησης και πλεονέκτημα για τον ανώτερο.

Αυτές, λοιπόν, είναι οι αρχές της ένωσης ή της συνοχής μεταξύ των απλών ιδεών, οι οποίες στη φαντασία επέχουν τη θέση αυτής της αδιαχώριστης σύνδεσης δυνάμει της οποίας συνδέονται στη μνήμη μας. Έχουμε εδώ ένα είδος ΕΛΞΗΣ, η οποία θα βρεθεί ότι έχει τόσο εκπληκτικά αποτελέσματα στον νοητικό κόσμο όσο και στη φύση και ότι εκδηλώνεται με πολλές και ποικίλες μορφές. Τα αποτελέσματά της είναι καταφανή, αλλά οι αιτίες της είναι εν πολλοίς άγνωστες και θα πρέπει να ανάγονται στις πρωταρχικές ποιότητες της ανθρώπινης φύσης, τις οποίες δεν διατείνομαι ότι πρόκειται να εξηγήσω. Δεν υπάρχει μεγαλύτερη υποχρέωση για τον αληθή φιλόσοφο από το να συγκρατεί την υπερβολική επιθυμία του για αναζήτηση των αιτιών και, απ' ης στιγμής στηρίξει μια θεωρία σε έναν επαρκή αριθμό πειραμάτων, να αρκείται σε αυτό όταν βλέπει ότι η περαιτέρω διερεύνηση θα τον οδηγούσε σε σκοτεινές και αβέβαιες εικοτολογίες. Σε αυτή την περίπτωση θα ήταν πολύ καλύτερο να περιοριζόταν η έρευνά του στην εξέταση των αποτελεσμάτων παρά να επεκτεινόταν στην αναζήτηση των αιτιών της διατυπωθείσας αρχής του.

Μεταξύ των αποτελεσμάτων αυτής της ένωσης ή του συνειρμού των ιδεών δεν υπάρχουν πιο αξιοσημείωτα από τις σύνθετες ιδέες, που συνιστούν τα συνήθη αντικείμενα των

σκέψεων και των συλλογισμών μας και οι οποίες προκύπτουν γενικώς από κάποια αρχή ένωσης των απλών ιδεών μας. Οι εν λόγω σύνθετες ιδέες μπορούν να διαιρεθούν σε σχέσεις, τρόπους και υποστάσεις. Θα εξετάσουμε εν συντομία καθεμία από αυτές με τη σειρά, διατυπώνοντας ορισμένες σκέψεις που αφορούν τις γενικές και τις επιμέρους ιδέες μας, πριν εγκαταλείψουμε το παρόν θέμα, που μπορεί να θεωρηθεί από τα πιο βασικά αυτής της φιλοσοφίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V Για τις σχέσεις

Η ΛΕΞΗ ΣΧΕΣΗ χρησιμοποιείται συνήθως με δύο σημασίες, ¹ που διαφέρουν σημαντικά η μία από την άλλη. Δηλώνει είτε την ποιότητα με την οποία δύο ιδέες συνδέονται στη φαντασία και η μία εισάγει φυσικά την άλλη με τον τρόπο που εξηγήσαμε πιο πάνω είτε την ιδιαίτερη περίπτωση κατά την οποία, ακόμη και όταν δύο ιδέες ενώνονται αυθαίρετα στην πλασματική φαντασία, κρίνουμε ότι πρέπει να τις συγκρίνουμε. Στην κοινή γλώσσα χρησιμοποιούμε τη λέξη σχέση πάντα με την πρώτη σημασία της. Μόνο στη φιλοσοφία την επεκτείνουμε ώστε να σημαίνει οποιοδήποτε συγκεκριμένο αντικείμενο σύγκρισης, χωρίς να προϋποτίθεται μια συνδετική αρχή. Έτσι, η απόσταση γίνεται αποδεκτή από τους φιλοσόφους ως αληθής σχέση επειδή σχηματίζουμε την ιδέα της από τη σύγκριση αντικειμένων. Αλλά στην καθομιλουμένη λέμε ότι τίποτα δεν μπορεί να έχει μεγαλύτερη απόσταση από αυτά ή εκείνα τα πράγματα μεταξύ τους, εννοώντας ότι τίποτα δεν είναι περισσότερο άσχετο, λες και η απόσταση και η σχέση είναι έννοιες ασύμβατες.

Είναι μάλλον αδύνατον να απαριθμήσουμε όλες εκείνες ² τις ποιότητες δυνάμει των οποίων τα αντικείμενα επιδέχονται σύγκριση και παράγονται οι ιδέες φιλοσοφικής σχέσης. Ωστόσο κατόπιν προσεκτικής μελέτης θα ανακαλύψουμε ότι μπορούν εύκολα να υπαχθούν σε επτά γενικές κατηγορίες.

που μπορούν να θεωρηθούν οι πηγές όλων των φιλοσοφικών σχέσεων.

1. Η πρώτη είναι η ομοιότητα. Πρόκειται για μια σχέση ³ χωρίς την οποία καμία φιλοσοφική σχέση δεν μπορεί να υπάρξει, εφόσον τα αντικείμενα δεν επιδέχονται σύγκριση παρά μόνο εάν διαθέτουν κάποιο βαθμό ομοιότητας. Βέβαια, μολονότι η ομοιότητα είναι αναγκαία σε όλες τις φιλοσοφικές σχέσεις, αυτό δεν σημαίνει ότι παράγει πάντα σύνδεση ή συνειρμό ιδεών. Όταν μια ποιότητα καθίσταται πολύ γενική και είναι κοινή σε πάρα πολλά επιμέρους αντικείμενα, δεν οδηγεί τον νου κατευθείαν σε κάποιο από αυτά. Απεναντίας, προσφέροντας τόσο μεγάλο εύρος επιλογής, εμποδίζει τη φαντασία να προσηλωθεί σε ένα και μοναδικό αντικείμενο.

2. Η ταυτότητα μπορεί να θεωρηθεί το δεύτερο είδος σχέ- ⁴ σης. Τη σχέση αυτή την εκλαμβάνω εδώ με την πιο αυστηρή σημασία του όρου, αυτήν που αφορά σταθερά και αμετάβλητα αντικείμενα, χωρίς να εξετάζω τη φύση και τα θεμέλια της προσωπικής ταυτότητας, για την οποία θα μιλήσουμε πιο κάτω. Από όλες τις σχέσεις η πιο καθολική είναι αυτή της ταυτότητας, εφόσον είναι κοινή σε κάθε ον του οποίου η ύπαρξη έχει κάποια διάρκεια.

3. Μετά την ταυτότητα οι πλέον καθολικές και περιεκτι- ⁵ κές σχέσεις είναι αυτές στον χώρο και στον χρόνο, που συνιστούν τη βάση για έναν άπειρο αριθμό συγκρίσεων, όπως μακριά, κοντά, επάνω, κάτω, πριν, μετά κτλ.

4. Όλα τα αντικείμενα που επιδέχονται ποσοτικές ή αριθ- ⁶ μητικές μετρήσεις μπορούν να συγκριθούν από αυτή την άποψη, που αποτελεί άλλο ένα πολύ σημαντικό είδος σχέσης.

5. Όταν δύο οποιαδήποτε αντικείμενα διαθέτουν την ίδια ⁷ ποιότητα, ο βαθμός στον οποίο την κατέχουν συνιστά τη βάση για ένα πέμπτο είδος σχέσης. Έτσι, από δύο αντικείμενα που είναι αμφότερα βαριά το ένα μπορεί να έχει είτε μεγαλύτερο είτε μικρότερο βάρος από το άλλο. Δύο χρώματα του

ίδιου είδους μπορούν, παρ' όλα αυτά, να είναι διαφορετικών αποχρώσεων, και από αυτή την άποψη να επιδέχονται σύγκριση.

6. Η σχέση της εναντιότητας εκ πρώτης όψεως φαίνεται ⁸ να αποτελεί εξαίρεση στον κανόνα σύμφωνα με τον οποίο καμία σχέση, κανενός είδους, δεν μπορεί να υφίσταται χωρίς κάποιον βαθμό ομοιότητας. Ας αναλογιστούμε όμως ότι δεν υπάρχουν δύο ιδέες που να είναι αφ' εαυτών ενάντιες, εκτός από εκείνες της ύπαρξης και της μη ύπαρξης, οι οποίες προφανώς μοιάζουν ως προς το ότι και οι δύο προϋποθέτουν μια ιδέα του αντικειμένου, μολονότι η τελευταία αποκλείει το αντικείμενο από όλους τους χρόνους και τους χώρους στους οποίους υποτίθεται ότι δεν υπάρχει.

7. Όλα τα άλλα αντικείμενα, όπως η φωτιά και το νερό, ⁹ η ζέστη και το κρύο, εμφανίζονται ενάντια μόνο με βάση την εμπειρία και εξαιτίας του γεγονότος ότι οι αιτίες ή τα αποτελέσματά τους είναι ενάντια. Αυτή η σχέση αιτίας και αποτελέσματος είναι η έβδομη φιλοσοφική σχέση, η οποία είναι παράλληλα και μια φυσική σχέση. Η ομοιότητα που προϋποτίθεται σε αυτή τη σχέση θα εξηγηθεί στη συνέχεια.

Θα ήταν φυσικό να περιμένει κανείς ότι θα προσέθετα τη ¹⁰ διαφορά στις παραπάνω σχέσεις, αυτήν όμως τη θεωρώ μάλλον άρνηση σχέσης παρά κάτι πραγματικό ή θετικό. Υπάρχουν δύο είδη διαφοράς, που αντιπαραβάλλονται είτε στην ταυτότητα είτε στην ομοιότητα. Η πρώτη ονομάζεται διαφο-
ρά ποσότητας, η δεύτερη ποιότητας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI

Για τους τρόπους και τις υποστάσεις

ΕΥΧΑΡΙΣΤΩΣ ΘΑ ΡΩΤΟΥΣΑ εκείνους τους φιλοσόφους που θε-
 1
 μελιώνουν τόσους συλλογισμούς τους πάνω στη διάκριση υ-
 πόστασης και συμβεβηκότητος, θεωρώντας ότι έχουμε σαφείς
 ιδέες τόσο της πρώτης όσο και του δεύτερου, εάν η ιδέα της
 υπόστασης προέρχεται από τις εντυπώσεις της αίσθησης ή
 του αναστοχασμού. Εάν μας μεταβιβάζεται διά των αισθή-
 σεών μας, θα ήθελα να μάθω με ποιες από αυτές και με
 ποιον τρόπο. Εάν γίνεται αντιληπτή με τα μάτια, θα πρέπει
 να είναι χρώμα· με τα αυτιά, ήχος· με τον ουρανίσκο, γεύση·
 και ούτω καθεξής με τις υπόλοιπες αισθήσεις. Πιστεύω όμως
 ότι κανείς δεν θα ισχυριστεί ότι η υπόσταση είναι είτε χρώ-
 μα είτε ήχος είτε γεύση. Η ιδέα της υπόστασης, λοιπόν, θα
 πρέπει να προέρχεται από μια εντύπωση αναστοχασμού, εάν
 αυτή πραγματικά υπάρχει. Αλλά οι εντυπώσεις αναστοχα-
 σμού ανάγονται στα πάθη και στις συγκινήσεις μας, και κα-
 νένα από αυτά δεν μπορεί να αναπαριστά μια υπόσταση.
 Συνεπώς δεν έχουμε καμία ιδέα υπόστασης πέρα από εκεί-
 νη μιας συλλογής επιμέρους ποιότητων, ούτε εννοούμε κάτι
 άλλο όταν μιλάμε ή όταν συλλογιζόμαστε επ' αυτής.

Η ιδέα της υπόστασης, καθώς και του τρόπου, δεν είναι
 2
 τίποτε άλλο παρά μια συλλογή απλών ιδεών που ενώνονται
 διά της φαντασίας και τους αποδίδεται ένα ιδιαίτερο όνομα.
 με το οποίο μπορούμε είτε να ανακαλούμε εμείς οι ίδιοι εί-
 τε να εγείρουμε στο μυαλό των άλλων αυτή τη συλλογή. Η

διαφορά όμως όσον αφορά αυτές τις ιδέες συνίσταται στο
 γεγονός ότι οι επιμέρους ποιότητες που σχηματίζουν μια υ-
 πόσταση αναφέρονται συνήθως σε ένα άγνωστο κάτι στο ο-
 ποίο υποτίθεται ότι ενυπάρχουν. Διαφορετικά, εάν δεχτούμε
 ότι αυτό είναι πλάσμα της φαντασίας, θα πρέπει τουλάχισ-
 στον να υποθέσουμε ότι οι επιμέρους ποιότητες είναι στενά
 και αδιαχώριστα συνδεδεμένες με σχέσεις συνάφειας και αι-
 τιότητας. Το αποτέλεσμα είναι ότι, κάθε φορά που ανακα-
 λύπτουμε πως μια νέα απλή ποιότητα διατηρεί την ίδια σύν-
 δεση με τις υπόλοιπες, τη συμπεριλαμβανουμε αμέσως σε
 αυτές, ακόμη και εάν δεν είχε συμπεριληφθεί στην αρχική
 σύλληψη της υπόστασης. Έτσι, η ιδέα του χρυσού μπορεί να
 είναι στην αρχή οι ποιότητες «κίτρινο χρώμα», «βαρύ», «μα-
 λακό», «εύτηκτο», αλλά μόλις ανακαλύπτουμε τη διαλυτό-
 τητά του στο βασιλικό ύδωρ την προσθέτουμε στις υπόλοι-
 πες, σαν να την είχαμε θεωρήσει εξαρχής μέρος αυτής της
 σύνθετης ιδέας. Η αρχή της ένωσης, επειδή θεωρείται το κύ-
 ριο μέρος της σύνθετης ιδέας, μας επιτρέπει να εισαγάγου-
 με οποιαδήποτε ποιότητα προκύψει στη συνέχεια και να τη
 συμπεριλάβουμε σε αυτήν όπως και τις άλλες που εμφανί-
 στηκαν πρώτες.

Το ότι δεν μπορεί να συμβαίνει το ίδιο με τους τρόπους 3
 γίνεται προφανές από τη μελέτη της φύσης τους. Οι απλές
 ιδέες από τις οποίες σχηματίζονται οι τρόποι είτε αναπαρι-
 στούν ποιότητες που δεν συνδέονται με συνάφεια και αιτιό-
 τητα, αλλά συναντώνται διασκορπισμένες σε διαφορετικά
 αντικείμενα, είτε, εάν είναι συνδεδεμένες, η ενοποιητική αρ-
 χή δεν εκλαμβάνεται ως το θεμέλιο της σύνθετης ιδέας. Η ι-
 δέα του χορού συνιστά έκφανση του πρώτου είδους τρόπων,
 αυτή της ωραιότητας του δεύτερου είδους. Είναι προφανές
 για ποιο λόγο τέτοιες σύνθετες ιδέες δεν μπορούν να συμπε-
 ριλάβουν μια νέα ιδέα χωρίς να αλλάξει το όνομα που χα-
 ρακτηρίζει τον τρόπο.

διάρκεια κάποιου αντικειμένου το οποίο ο ανθρώπινος νους είναι αδύνατον να συλλάβει. Μπορούμε να φανταστούμε οποιοδήποτε αντικείμενο να καθίσταται εντελώς ανενεργό ή να εκμηδενίζεται μέσα σε μια στιγμή, και έχουμε ήδη τεκμηριώσει την αρχή πως είναι δυνατό οτιδήποτε μπορούμε να φανταστούμε. Αυτό ισχύει τόσο για την ύλη όσο και για το πνεύμα, τόσο για μια εκτατή και σύνθετη όσο και για μια μη εκτατή και απλή υπόσταση. Σε καμία από τις δύο περιπτώσεις τα μεταφυσικά επιχειρήματα για το άυλον της ψυχής δεν είναι απόλυτα πειστικά και τελεσίδικα. Επιπλέον, και στις δύο περιπτώσεις τα ηθικά επιχειρήματα και εκείνα που προέρχονται από την αναλογία της φύσης είναι εξίσου ισχυρά και πειστικά. Εάν, λοιπόν, η φιλοσοφία μου δεν προσθέτει τίποτα στα επιχειρήματα υπέρ της Θεολογίας, έχω τουλάχιστον την ικανοποίηση ότι ούτε αφαιρεί τίποτα από αυτά, αλλά η κατάσταση παραμένει ακριβώς όπως είχε και πριν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI

Για την προσωπική ταυτότητα

ΥΠΑΡΧΟΥΝ ΟΡΙΣΜΕΝΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ οι οποίοι φαντάζονται ότι 1
έχουμε κάθε στιγμή βαθιά συνείδηση αυτού που αποκαλούμε *ΕΑΥΤΟ* μας, ότι νιώθουμε την ύπαρξή του και τη συνέχειά του. Είμαστε δε βέβαιοι, πέρα και από την ενάργεια της απόδειξης, για την τέλεια ταυτότητα και απλότητά του. Το ισχυρότερο αίσθημα, το πιο βίαιο πάθος, υποστηρίζουν οι εν λόγω φιλόσοφοι, αντί να μας απομακρύνει από αυτή την άποψη, απλώς την εδραιώνει ακόμη περισσότερο, κάνοντάς μας να σκεφτούμε ότι επιδρά πάνω στον εαυτό μέσω του πόνου ή της ευχαρίστησης που προκαλεί. Το να επιχειρήσουμε μια περαιτέρω απόδειξη διά τεκμηρίων στο συγκεκριμένο ζήτημα θα είχε ως αποτέλεσμα την αποδυνάμωση της ενάργειάς του, εφόσον δεν μπορεί να αντληθεί καμία απόδειξη από γεγονός του οποίου έχουμε τόσο βαθιά προσωπική συνείδηση, ούτε είναι δυνατόν να είμαστε βέβαιοι για οτιδήποτε στο βαθμό που αμφιβάλουμε για αυτό.

Ατυχώς, όλοι αυτοί οι ισχυρισμοί είναι ενάντιοι στην ίδια 2
την εμπειρία την οποία επικαλούνται και δεν έχουμε καμία ιδέα του εαυτού με τον τρόπο που εξηγείται εδώ. Από ποια εντύπωση θα μπορούσε να παράγεται αυτή η ιδέα; Η ερώτηση αυτή είναι αδύνατον να απαντηθεί χωρίς να υποπέσουμε σε καταφανείς αντιφάσεις και σε παραλογισμούς. Ωστόσο πρόκειται για μια ερώτηση που είναι αναγκαίο να απαντηθεί, εάν πρόκειται η ιδέα του εαυτού να θεωρηθεί σαφής

και κατανοητή. Θα πρέπει να υπάρχει μια ορισμένη εντύπωση που να προκαλεί κάθε πραγματική ιδέα. Όμως ο εαυτός, ή το πρόσωπο, δεν είναι μία συγκεκριμένη εντύπωση, καθώς πρόκειται για κάτι στο οποίο υποτίθεται ότι αναφέρονται πολλές και διάφορες εντυπώσεις και ιδέες μας. Εάν υπάρχει κάποια εντύπωση που προκαλεί την ιδέα του εαυτού, αυτή η εντύπωση πρέπει να συνεχίζει ίδια και अपαράλλακτη καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής μας, εφόσον ο εαυτός υποτίθεται ότι υπάρχει με αυτόν τον τρόπο. Ωστόσο δεν υπάρχει καμία εντύπωση σταθερή και αμετάβλητη. Πόνος και ευχαρίστηση, θλίψη και χαρά, πάθη και αισθήματα διαδέχονται το ένα το άλλο, χωρίς να υπάρχουν ποτέ όλα μαζί την ίδια στιγμή. Δεν μπορεί, λοιπόν, η ιδέα του εαυτού να παράγεται από κάποια από αυτές τις εντυπώσεις ή από οποιαδήποτε άλλη, συνεπώς δεν υπάρχει καμία τέτοια ιδέα.

Όμως, για να προχωρήσουμε το ζήτημα παραπέρα, τι 3
πρέπει να συμβαίνει με όλες τις επιμέρους αντιλήψεις μας εάν τις εξετάσουμε με βάση τη συγκεκριμένη υπόθεση; Όλες τους είναι διαφορετικές, διακριτές και ξεχωριστές η μια από την άλλη. Μπορεί να θεωρηθούν ξεχωριστές και ότι υπάρχουν ξεχωριστά, χωρίς να έχουν ανάγκη από κάτι που να στηρίζει την ύπαρξή τους. Με ποιον τρόπο, λοιπόν, αυτές ανήκουν στον εαυτό και πώς συνδέονται με αυτόν; Προσωπικά, όταν εισχωρώ πιο βαθιά σε αυτό που αποκαλώ εαυτό, πάντα πέφτω πάνω στη μια ή στην άλλη επιμέρους αντίληψη: της ζέστης ή του κρύου, του φωτός ή της σκιάς, της αγάπης ή του μίσους, του πόνου ή της ευχαρίστησης. Ποτέ δεν μπορώ να συλλάβω τον εαυτό μου σε μια οποιαδήποτε στιγμή χωρίς να έχει μια αντίληψη, ούτε μπορώ να παρατηρήσω τίποτε άλλο πέρα από τις αντιλήψεις μου. Όταν αυτές απομακρύνονται για κάποιο χρονικό διάστημα (για παράδειγμα, όσο βρίσκομαι σε βαθύ ύπνο), ταυτόχρονα παύω να έχω συναίσθηση του εαυτού μου, σε σημείο ώστε θα μπορούσε πραγματικά να ει-

πωθεί ότι αυτός δεν υπάρχει. Εάν δε όλες οι αντιλήψεις μου απομακρύνονταν με τον θάνατο και μετά την αποσύνθεση του σώματός μου δεν μπορούσα ούτε να σκεφτώ ούτε να αισθανθώ ούτε να δω ούτε να αγαπήσω ούτε να μισήσω, αυτό θα σήμαινε ότι η ύπαρξή μου θα είχε εκμηδενιστεί, διότι δεν μπορώ να σκεφτώ τι παραπάνω απαιτείται για να γίνει κανείς τελείως μη οντότητα. Σε περίπτωση που υπάρχει κάποιος ο οποίος, έπειτα από σοβαρό και απροκατάληπτο αναστοχασμό, θεωρεί ότι διαθέτει μια διαφορετική έννοια του εαυτού του, πρέπει να ομολογήσω ότι αδυνατώ να παρακολουθήσω τη λογική του. Το μόνο που μπορώ να πω είναι ότι ίσως να έχει και εκείνος δίκιο όπως και εγώ και ότι διαφέρουμε ουσιωδώς ως προς το συγκεκριμένο ζήτημα. Ενδεχομένως εκείνος να μπορεί να αντιληφθεί κάτι απλό και συνεχές το οποίο αποκαλεί εαυτό, αν και σε ό,τι με αφορά δεν υπάρχει μια τέτοια αρχή μέσα μου.

Αφήνοντας όμως στην άκρη ορισμένους μεταφυσικούς φιλοσόφους αυτού του είδους, τολμώ να διαβεβαιώσω ότι οι 4
υπόλοιποι άνθρωποι δεν είναι παρά μια δέσμη ή μια συλλογή διαφορετικών αντιλήψεων οι οποίες διαδέχονται η μια την άλλη με ασύλληπτη ταχύτητα και βρίσκονται σε διαρκή ροή και κίνηση. Τα μάτια μας δεν μπορούν να στραφούν μέσα στις κόγχες τους χωρίς να μεταβληθούν οι αντιλήψεις μας. Η σκέψη μας είναι ακόμη πιο ευμετάβλητη από την όρασή μας, ενώ όλες οι υπόλοιπες αισθήσεις και ικανότητές μας συνεισφέρουν σε αυτή τη διαρκή αλλαγή. Δεν υπάρχει καμία μονωμένη δύναμη της ψυχής που να παραμένει ίδια ούτε για μια στιγμή. Ο νους είναι ένα είδος θεάτρου όπου διάφορες αντιλήψεις κάνουν την εμφάνισή τους διαδοχικά. Περνούν, ξαναπερνούν, γλιστρούν αθόρυβα έξω από τη σκηνή και πλέκονται σε ανεξάντλητη ποικιλία θέσεων και καταστάσεων. Δεν υπάρχει κυριολεκτικά καμία απλότητα στον νου σε μια δεδομένη στιγμή, ούτε ταυτότητα σε κάποια άλλη, όσο και

εάν εμείς τείνουμε να φανταζόμαστε πως υπάρχει μια τέτοια απλότητα και ταυτότητα. Η σύγκριση με το θέατρο δεν θα πρέπει να μας οδηγήσει σε εσφαλμένα συμπεράσματα. Ο νους συνίσταται αποκλειστικά και μόνο στις διαδοχικές αντιλήψεις, χωρίς να έχουμε την παραμικρή έννοια του χώρου όπου αυτές οι σκηνές εκτυλίσσονται ή των υλικών από τα οποία είναι κατασκευασμένος.

Για ποιον λόγο, λοιπόν, εκδηλώνουμε μια τόσο έντονη τάση να αποδίδουμε ταυτότητα σε αυτές τις διαδοχικές αντιλήψεις και να υποθέτουμε ότι ο εαυτός μας έχει μια αμετάβλητη και αδιάκοπη ύπαρξη σε όλη τη διάρκεια της ζωής μας; Για να απαντήσουμε σε αυτό το ερώτημα πρέπει να κάνουμε μια διάκριση μεταξύ της προσωπικής ταυτότητας όσον αφορά τη σκέψη ή τη φαντασία μας και της προσωπικής ταυτότητας όσον αφορά τα πάθη μας ή το ενδιαφέρον που έχουμε για τον εαυτό μας. Η πρώτη περίπτωση αποτελεί το παρόν αντικείμενο της έρευνάς μας και για να την αναλύσουμε πλήρως θα πρέπει να εμβαθύνουμε στο θέμα και να εξηγήσουμε την ταυτότητα που αποδίδουμε στα φυτά και στα ζώα, καθώς υπάρχει μεγάλη αναλογία μεταξύ αυτής και της ταυτότητας του εαυτού ή του προσώπου.

Έχουμε μια διακριτή ιδέα ενός αντικειμένου που παραμένει αμετάβλητο και συνεχές κατά την υποτιθέμενη μεταβολή του χρόνου, και την ιδέα αυτή την αποκαλούμε ταυτότητα, ή ιδέα του ταυτού. Έχουμε, επίσης, μια διακριτή ιδέα πολλών διαφορετικών αντικειμένων που διαδέχονται το ένα το άλλο και συνδέονται μεταξύ τους με μια στενή σχέση, και αυτό, υπό κατάλληλη οπτική, μας παρέχει μια τόσο τέλεια έννοια του ποικίλου όσο εάν δεν υπήρχε καμία δυνατότητα σχέσης ανάμεσα στα αντικείμενα. Όμως, παρά το γεγονός ότι αυτές οι δύο ιδέες, της ταυτότητας και της διαδοχής των συσχετιζόμενων αντικειμένων, είναι απολύτως διακριτές μεταξύ τους, ακόμη και ενάντιες, γενικώς συγχέονται στην κα-

θημερινή ζωή μας και στον συνήθη τρόπο σκέψης μας. Η ενέργεια της φαντασίας με την οποία θεωρούμε το συνεχές και αμετάβλητο αντικείμενο και αυτή με την οποία αναστοχάζομαστε πάνω στη διαδοχή των συσχετιζόμενων αντικειμένων είναι σχεδόν ίδιες ως προς την αίσθησή τους, χωρίς να απαιτείται πολύ μεγαλύτερη προσπάθεια της σκέψης στη δεύτερη περίπτωση από ό,τι στην πρώτη. Η σχέση διευκολύνει τη μετάβαση του νου από το ένα αντικείμενο στο άλλο και κάνει το πέρασμα τόσο ομαλό όσο εάν αυτός επικεντρωνόταν σε ένα αμετάβλητο αντικείμενο. Η ομοιότητα αυτή αποτελεί την αιτία της σύγχυσης και του σφάλματος, καθώς μας κάνει να παίρνουμε την ιδέα των συσχετιζόμενων αντικειμένων για ιδέα της ταυτότητας. Παρ' ότι τη μια στιγμή θεωρούμε τη διαδοχή των συσχετιζόμενων εντυπώσεων μεταβλητή και διακοπτόμενη, την επόμενη της αποδίδουμε με απόλυτη σιγουριά τέλεια ταυτότητα και τη θεωρούμε αμετάβλητη και μη διακοπτόμενη. Η ροπή μας προς αυτό το σφάλμα εξαιτίας της ομοιότητας που επισημάνθηκε πιο πάνω είναι τόσο μεγάλη, ώστε να υποπίπτουμε σε αυτό πριν καλά καλά το καταλάβουμε. Και, μολονότι αυτοδιορθωνόμαστε συνεχώς με τη βοήθεια του αναστοχασμού, πιέζοντας τον εαυτό μας να επιστρέψει σε έναν πιο ορθό τρόπο σκέψης, δεν μπορούμε να διατηρήσουμε τη φιλοσοφική μας στάση για πολύ ή να απαλλαγούμε από αυτή την προκατάληψη της φαντασίας. Έτσι, ενδίδουμε τελικά σε αυτήν και ισχυριζόμαστε σθεναρά ότι αυτά τα διαφορετικά συσχετιζόμενα αντικείμενα είναι στην πραγματικότητα τα ίδια, όσο και εάν φαίνονται διακοπτόμενα και μεταβλητά. Για να δικαιολογήσουμε στον εαυτό μας αυτόν τον παραλογισμό συχνά επινοούμε μια νέα αδιανόητη αρχή, η οποία συνδέει τα αντικείμενα και παρακάμπτει τη διακοπή ή τη μεταβολή τους. Επινοούμε δηλαδή τη συνεχή ύπαρξη των κατ' αίσθησιν αντιλήψεών μας για να παρακάμψουμε τη διακοπή και καταφεύ-

γουμε στην έννοια της ψυχής, του εαυτού και της υπόστασης για να συγκαλύψουμε τη μεταβολή. Αλλά, ακόμη και εάν δεν επινοήσουμε κάτι τέτοιο, μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι η τάση μας να συγχέουμε την ταυτότητα με τη σχέση είναι τόσο μεγάλη, ώστε τείνουμε να φανταζόμαστε¹ πως υπάρχει κάτι άγνωστο και μυστήριο που συνδέει τα μέρη, πέρα από τη σχέση που έχουν μεταξύ τους. Αυτή ακριβώς είναι η περίπτωση όταν αποδίδουμε ταυτότητα στα φυτά. Όμως ακόμη και όταν δεν συμβαίνει ούτε αυτό, εξακολουθούμε να εκδηλώνουμε μια ισχυρή τάση να συγχέουμε αυτές τις ιδέες μεταξύ τους, παρ' ότι καταλαβαίνουμε ότι κάτι δεν πηγαινει καλά και νιώθουμε ανικανοποίητοι, καθώς δεν μπορούμε να βρούμε κάτι αμετάβλητο και αδιάκοπο για να δικαιολογήσουμε την ιδέα μας για την ταυτότητα.

Από όλα τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι η διαμάχη 7 γύρω από την ταυτότητα δεν είναι απλώς μια διαφωνία στα λόγια. Πράγματι, όταν αποδίδουμε ταυτότητα –με λάθος σημασία– σε μεταβλητά ή διακοπτόμενα αντικείμενα, το σφάλμα μας δεν περιορίζεται στην έκφραση που χρησιμοποιούμε, αλλά την ίδια στιγμή επινοούμε είτε κάτι αμετάβλητο και μη διακοπτόμενο είτε κάτι μυστήριο και ανεξήγητο, ή τουλάχιστον εκδηλώνουμε μια ισχυρή τάση προς τέτοιου είδους πλάσματα της φαντασίας. Για να τεκμηριώσουμε αυτή την υποθεσή μας με τρόπο που θα ικανοποιεί κάθε αμερόληπτο ερευνητή αρκεί να δείξουμε, καταφεύγοντας στην καθημερινή εμπειρία και στην παρατήρηση, ότι τα μεταβλητά και διακοπτόμενα αντικείμενα, τα οποία, εντούτοις, θεωρούμε ότι έχουν μια συνεχή και αμετάβλητη ύπαρξη, είναι τέτοια μόνο

1. Εάν ο αναγνώστης επιθυμεί να δει πώς ένα μεγάλο πνεύμα μπορεί, όπως και ένας απλοϊκός νους, να επηρεαστεί από αυτές τις φαινομενικά κοινότητες αρχές της φαντασίας, ας διαβάσει τους στοχασμούς του εξοχότατου Σάφτσμπορου σχετικά με την ενοποιητική αρχή του σύμπαντος και την ταυτότητα των φυτών και των ζώων, βλ. *Ηθικολόγοι, ή φιλοσοφική Ραψωδία*.

επειδή συνίστανται σε μια διαδοχή μερών τα οποία συνδέονται άρρηκτα με σχέσεις ομοιότητας, συνάφειας ή αιτιότητας. Μια τέτοια διαδοχή διαφορετικών μερών ανταποκρίνεται προφανώς στην έννοια της ποικιλότητας, συνεπώς μόνο από λάθος μπορεί να αποδώσουμε σε αυτήν ταυτότητα. Και το λάθος αυτό προκύπτει επειδή η σχέση μεταξύ των μερών δεν είναι στην πραγματικότητα τίποτε άλλο από μια ποιότητα που προκαλεί συνειρμό των ιδεών, με αποτέλεσμα να πραγματοποιείται μια εύκολη μετάβαση της φαντασίας από το ένα στο άλλο, ενέργημα που παρουσιάζει μεγάλη ομοιότητα με εκείνο όταν ο νους επικεντρώνεται σε ένα συνεχές αντικείμενο. Συνεπώς το κύριο βάρος της προσπάθειάς μας θα πρέπει να πέσει στο να τεκμηριώσουμε ότι όλα τα αντικείμενα στα οποία αποδίδουμε ταυτότητα χωρίς να παρατηρούμε την αμετάβλητη και αδιάκοπη ύπαρξή τους συνίστανται σε μια τέτοια διαδοχή συσχετιζόμενων μερών.

Για τον σκοπό αυτόν υποθέστε ότι βρίσκεται τοποθετη- 8 μένη μπροστά μας μια μάζα ύλης της οποίας τα μέρη είναι συναφή και συνδεδεμένα μεταξύ τους. Είναι σαφές ότι θα πρέπει να αποδώσουμε μια τέλεια ταυτότητα σε αυτή τη μάζα, υπό τον όρο ότι όλα τα μέρη της συνεχίζουν αδιάκοπα και αμετάβλητα τα ίδια, όποια κίνηση ή αλλαγή θέσης και εάν παρατηρήσουμε είτε στο σύνολο είτε σε καθένα από αυτά. Εάν, τώρα, υποθέσουμε ότι προστίθεται ή αφαιρείται από αυτή τη μάζα ένα πολύ μικρό ή ασήμαντο μέρος, παρ' ό- τι αυτό θα είχε ως αποτέλεσμα –εάν θέλουμε να είμαστε απόλυτα ακριβείς και αυστηροί– να καταστραφεί εντελώς η ταυτότητα του συνόλου, εντούτοις, επειδή σπανίως είμαστε τόσο ακριβείς και αυστηροί στον τρόπο σκέψης μας, δεν διαστάζουμε να θεωρήσουμε ότι η μάζα της ύλης έχει παραμείνει ίδια όταν σημειώνεται μια τόσο ασήμαντη αλλαγή. Η μετάβαση της σκέψης από το αντικείμενο όπως ήταν πριν από την αλλαγή στο αντικείμενο όπως είναι έπειτα από αυτήν εί-

ναι τόσο ήπια και εύκολη, ώστε μόλις που συνειδητοποιούμε ότι πραγματοποιείται μια τέτοια μετάβαση, με αποτέλεσμα να έχουμε την τάση να φανταζόμαστε ότι συνεχίσαμε την επισκόπηση του ίδιου αντικειμένου.

Ένα πολύ ενδιαφέρον στοιχείο που υπάρχει σε αυτό το πείραμα είναι ότι, αν και η αλλαγή οποιουδήποτε σημαντικού μέρους της μάζας της ύλης θεωρείται πως καταστρέφει την ταυτότητα του συνόλου, πρέπει να αξιολογούμε όχι αυτό καθαυτό το μέγεθος του μέρους στο οποίο εντοπίζεται η μεταβολή αλλά την αναλογία του προς το όλον. Η προσθήκη ή η αφαίρεση ενός βουνού δεν θα ήταν αρκετή για να καταστρέψει την ταυτότητα ενός πλανήτη, όμως μια αλλαγή μεγέθους ακόμη και ελάχιστων ιντσών θα μπορούσε να καταστρέψει την ταυτότητα κάποιων σωμάτων. Αυτό είναι αδύνατον να εξηγηθεί, εκτός εάν αναλογιστούμε ότι τα αντικείμενα επιδρούν στον νου διασπώντας ή διακόπτοντας τη συνέχεια των ενεργειών του όχι σύμφωνα με το πραγματικό μέγεθός τους αλλά σύμφωνα με τη μεταξύ τους αναλογία. Ως εκ τούτου, εφόσον μια τέτοια διακοπή μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα ένα αντικείμενο να πάψει να εμφανίζεται το ίδιο, πρέπει να είναι η απρόσκοπτη πρόοδος της σκέψης αυτή που υπαγορεύει την ατελή ταυτότητα.

Το συμπέρασμα αυτό επιβεβαιώνεται και με την εξέταση ενός άλλου φαινομένου. Μια αλλαγή που σημειώνεται σε ένα σημαντικό μέρος κάποιου σώματος καταστρέφει την ταυτότητά του. Είναι ωστόσο αξιοσημείωτο το γεγονός ότι, όταν η αλλαγή επέρχεται βαθμιαία και ανεπαίσθητα, η τάση μας να αποδώσουμε σε αυτήν το ίδιο αποτέλεσμα είναι λιγότερο ισχυρή. Ο λόγος δεν μπορεί να είναι άλλος από το ότι ο νους, ακολουθώντας τις διαδοχικές αλλαγές στο σώμα, πραγματοποιεί μια εύκολη μετάβαση από την επισκόπηση της κατάστασής του σε μια δεδομένη στιγμή στη θέωρησή του σε κάποια άλλη στιγμή, χωρίς να αντιλαμβάνεται

κάποια διακοπή στις ενέργειές του, με αποτέλεσμα να αποδίδει συνεχή ύπαρξη και ταυτότητα στο αντικείμενο.

Ωστόσο, όσο μεγάλες προφυλάξεις και εάν πάρουμε, φροντίζοντας να πραγματοποιούμε τις αλλαγές βαθμιαία και να είναι μικρές σε σχέση με το σύνολο, είναι βέβαιο ότι, όταν τελικά οι μεταβολές καταστούν αξιοσημείωτες και γίνουν αντιληπτές, θα νιώσουμε εξαιρετικά διστακτικοί να αποδώσουμε ταυτότητα σε τόσο διαφορετικά αντικείμενα. Σε αυτό το σημείο όμως προβαίνουμε σε μια νέα επινόηση, με την οποία επάγουμε τη φαντασία ένα βήμα πιο πέρα: Υποθέτουμε ότι τα μέρη αναφέρονται το ένα στο άλλο και προχωρούμε σε έναν συνδυασμό τους προς κάποιο κοινό τέλος ή σκοπό. Ένα πλοίο του οποίου ένα μεγάλο τμήμα έχει υποστεί σημαντικές αλλαγές λόγω συχνών επισκευών εξακολουθεί να θεωρείται το ίδιο. Η διαφορά στα χρησιμοποιούμενα υλικά δεν μπορεί να μας εμποδίσει να του αποδώσουμε ταυτότητα. Το κοινό τέλος προς το οποίο τείνουν όλα τα μέρη παραμένει το ίδιο παρά τις όποιες αλλαγές τους, γεγονός που εξασφαλίζει στη φαντασία μια εύκολη μετάβαση από τη μια κατάσταση του σώματος στην άλλη.

Αυτό το φαινόμενο γίνεται ακόμη πιο αξιοσημείωτο όταν προσθέτουμε μια συμπάθεια των μερών προς το κοινό τέλος και υποθέτουμε ότι διέπονται από μια αμοιβαία σχέση αιτίας και αποτελέσματος σε όλες τις ενέργειες και τις λειτουργίες τους. Αυτό συμβαίνει με όλα τα ζώα και τα φυτά, των οποίων τα διάφορα μέρη δεν τείνουν απλώς προς κάποιον γενικό σκοπό αλλά έχουν και μια αμοιβαία εξάρτηση και σύνδεση μεταξύ τους. Το αποτέλεσμα αυτής της τόσο στενής και δυνατής σχέσης είναι ότι, αν και πρέπει να παραδεχτεί κανείς πως μέσα σε διάστημα πολύ λίγων ετών τόσο τα φυτά όσο και τα ζώα υφίστανται μια καθολική αλλαγή, εμείς εξακολουθούμε να τους αποδίδουμε ταυτότητα, παρά το γεγονός ότι η μορφή, το μέγεθος και η υπόστασή τους μετα-

βάλλονται ολοκληρωτικά. Μια δρυς που ξεκινά από μικρό φυτό και καταλήγει να γίνει ένα τεράστιο δέντρο εξακολουθεί να είναι η ίδια δρυς, παρ' ότι ούτε ένα σωματίδιο της ύλης ή μία μορφή των μερών της δεν έχει παραμείνει ίδιο. Ένα βρέφος γίνεται ενήλικος, άλλοτε χοντρός και άλλοτε αδύνατος, χωρίς να σημειωθεί καμία αλλαγή στην ταυτότητά του.

Μπορούμε επίσης να εξετάσουμε δύο ακόμη χαρακτηρι- 13
στικά φαινόμενα. Το πρώτο είναι ότι, αν και συνήθως είμαστε ικανοί να κάνουμε με μεγάλη ακρίβεια τη διάκριση ανάμεσα στην ταυτότητα ως προς τον αριθμό και στην ταυτότητα ως προς το είδος, μερικές φορές συμβαίνει να τις συγχέουμε και να χρησιμοποιούμε στη σκέψη και στον συλλογισμό μας τη μια στη θέση της άλλης. Ένας άνθρωπος που ακούει έναν θόρυβο να διακόπτεται συχνά και να επαναλαμβάνεται αποφαίνεται ότι πρόκειται για τον ίδιο θόρυβο, αν και είναι προφανές ότι οι ήχοι παρουσιάζουν μόνο ομοιότητα ως προς το είδος και ότι δεν υπάρχει τίποτα ίδιο ως προς τον αριθμό, πέρα από την αιτία που τους παράγει. Με ανάλογο τρόπο, μπορούμε να πούμε –χωρίς να παραβιάζουμε τους κανόνες της γλώσσας– ότι μια εκκλησία που πριν ήταν κατασκευασμένη από τούβλο γκρεμίστηκε και η ενορία ξαναέκτισε την ίδια εκκλησία με ακατέργαστη πέτρα και σύμφωνα με τις επιταγές της μοντέρνας αρχιτεκτονικής. Στο παράδειγμα αυτό ούτε η μορφή ούτε το υλικό είναι τα ίδια, ούτε και υπάρχει κάτι άλλο κοινό ανάμεσα στα δύο αντικείμενα πέρα από τη σχέση τους με τους ενορίτες, η οποία ωστόσο αρκεί για να μας κάνει να τα θεωρήσουμε ίδια. Ωστόσο θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι σε αυτές τις περιπτώσεις το πρώτο αντικείμενο κατά έναν τρόπο παύει να υφίσταται προτού αρχίσει να υπάρχει το δεύτερο, με συνέπεια να μη μας παρουσιάζεται σε κάποια χρονική στιγμή η ιδέα της διαφοράς και της πολλαπλότητας, και για αυτόν τον λόγο να διστάζουμε λιγότερο να θεωρήσουμε τα αντικείμενα ίδια.

Δεύτερον, μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι, παρά το γε- 14
γονός πως σε μια διαδοχή συσχετιζόμενων αντικειμένων αποτελεί κατά κάποιον τρόπο προϋπόθεση προκειμένου να διατηρήσουμε την ταυτότητα η αλλαγή των μερών να μην είναι ξαφνική ούτε ολοκληρωτική, εντούτοις, όταν τα αντικείμενα είναι από τη φύση τους μεταβλητά και ασταθή, πραγματοποιούμε μια πιο γρήγορη μετάβαση από αυτήν που σε άλλη περίπτωση θα άρμοζε σε αυτή τη σχέση. Επειδή από τη φύση του ένας ποταμός χαρακτηρίζεται από κίνηση και αλλαγή των μερών του, μολονότι αυτά μεταβάλλονται σχεδόν ολοκληρωτικά μέσα σε λιγότερο από είκοσι τέσσερις ώρες, αυτό δεν εμποδίζει τον ποταμό να συνεχίσει να είναι ο ίδιος στο πέρασμα πολλών αιώνων. Αυτό που θεωρείται φυσικό και ουσιώδες σε κάθε αντικείμενο είναι κατά κάποιον τρόπο αναμενόμενο, και το αναμενόμενο κάνει λιγότερη εντύπωση και μοιάζει να έχει μικρότερη σημασία από αυτό που είναι ασύνθητες και παράξενο. Μια μεγάλη αλλαγή του πρώτου είδους φαίνεται πολύ πιο ασήμαντη στη φαντασία από μια απειροελάχιστη μεταβολή του δεύτερου είδους και, διασπώντας λιγότερο τον ειρμό της σκέψης, ασκεί μικρότερη επίδραση στην καταστροφή της ταυτότητας.

As προχωρήσουμε τώρα στην εξήγηση της φύσης της προ- 15
σωπικής ταυτότητας, η οποία έχει καταστεί τόσο σημαντικό ζήτημα στη φιλοσοφία, ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια στην Αγγλία, όπου όλες οι δυσνόητες έννοιες μελετώνται με ιδιαίτερη ζέση και προσήλωση. Είναι φανερό ότι και σε αυτό το ζήτημα θα πρέπει να διατηρηθεί η ίδια μέθοδος συλλογισμού η οποία έχει χρησιμοποιηθεί με τόση επιτυχία για να εξηγηθεί η ταυτότητα των φυτών και των ζώων, των πλοίων και των κατοικιών και όλων των σύνθετων και μεταβλητών τεχνητών ή φυσικών προϊόντων. Η ταυτότητα την οποία αποδίδουμε στον νου του ανθρώπου είναι πλασματική ταυτότητα, παρόμοια ως προς το είδος με αυτήν που αποδίδου-

με στα φυτά και στα ζωικά σώματα. Δεν μπορεί, λοιπόν, να έχει διαφορετική προέλευση, αλλά θα πρέπει να προέρχεται από μια παρόμοια λειτουργία της φαντασίας πάνω σε παρόμοια αντικείμενα.

Εάν ακόμη και το επιχείρημα αυτό δεν πείσει τον αναγνώστη – αν και, κατά τη γνώμη μου, είναι απόλυτα καθοριστικό –, ας εξετάσει τον ακόλουθο συλλογισμό, που είναι συναφής με το θέμα και πιο άμεσος. Είναι προφανές ότι η ταυτότητα την οποία αποδίδουμε στον ανθρώπινο νου, όσο τέλεια και εάν φανταζόμαστε ότι είναι, δεν είναι ικανή να ενοποιήσει τις διαφορετικές αντιλήψεις σε μία και να τις κάνει να απολέσουν τα ουσιώδη χαρακτηριστικά τους της διάκρισης και της διαφοράς. Είναι, ακόμη, αλήθεια ότι κάθε διακριτή αντίληψη η οποία προστίθεται στη σύνθεση του νου έχει ξεχωριστή ύπαρξη και είναι διαφορετική και διαχωρίσιμη από κάθε άλλη αντίληψη, σύγχρονη ή μεταγενέστερη. Επειδή όμως, παρά το γεγονός ότι είναι διακριτές και διαχωρίσιμες, θεωρούμε ότι στο σύνολό τους οι αντιλήψεις συνδέονται διά της ταυτότητας, προκύπτει με φυσικό τρόπο ένα ερώτημα σχετικά με αυτή τη σχέση της ταυτότητας: Πρόκειται για μια σχέση που πραγματικά συνδέει μεταξύ τους τις διάφορες αντιλήψεις μας ή απλώς συσχετίζει τις ιδέες τους στη φαντασία; Με άλλα λόγια, όταν προβαίνουμε σε δηλώσεις σχετικά με την ταυτότητα ενός προσώπου, παρατηρούμε έναν πραγματικό δεσμό ανάμεσα στις αντιλήψεις του ή απλώς αισθανόμαστε έναν τέτοιο δεσμό ανάμεσα στις ιδέες που εμείς σχηματίζουμε για αυτές; Το ερώτημα αυτό μπορεί εύκολα να απαντηθεί εάν ανακαλέσουμε στη μνήμη μας αυτό που έχουμε ήδη τεκμηριώσει σε ικανοποιητικό βαθμό, ότι η νόηση ποτέ δεν μπορεί να συλλάβει μια πραγματική σύνδεση ανάμεσα στα αντικείμενα και ότι ακόμη και η σχέση αιτίας και αποτελέσματος, εάν εξεταστεί υπό πολύ αυστηρούς όρους, ανάγεται σε μια καθ' ἑξιν σύνδεση των ιδεών. Από

αυτές τις αρχές προφανώς συνάγεται το συμπέρασμα ότι η ταυτότητα δεν είναι κάτι που πραγματικά ανήκει σε αυτές τις διαφορετικές αντιλήψεις και το οποίο τις συνδέει μεταξύ τους, αλλά είναι απλώς μια ποιότητα που αποδίδουμε σε αυτές εξαιτίας της ένωσης των ιδεών τους στη φαντασία μας όταν αναστοχαζόμαστε πάνω σε αυτές. Όπως έχουμε ήδη πει, οι μόνες ποιότητες που μπορούν να καταστήσουν δυνατή την ένωση των ιδεών στη φαντασία είναι οι τρεις προαναφερθείσες σχέσεις [της ομοιότητας, της συνάφειας και της αιτιότητας]. Αυτές είναι οι ενοποιητικές αρχές στον κόσμο των ιδεών, και όταν δεν ισχύουν ο νους μπορεί να διαχωρίσει μεταξύ τους τα διακριτά αντικείμενα και να τα εξετάσει ξεχωριστά, καθώς αυτά φαίνονται να έχουν τόσο μικρή σύνδεση μεταξύ τους όσο και αυτή που θα είχαν με κάποιο αντικείμενο με το οποίο δεν θα παρουσίαζαν την παραμικρή ομοιότητα και συνάφεια. Από αυτές, λοιπόν, τις τρεις σχέσεις, της ομοιότητας, της συνάφειας και της αιτιότητας, εξαρτάται η ταυτότητα. Και επειδή η ουσία αυτών των σχέσεων συνίσταται στο ότι διευκολύνουν τη μετάβαση μεταξύ των ιδεών, έπεται ότι η έννοια της προσωπικής ταυτότητας προέρχεται εξολοκλήρου από την ομαλή και απρόσκοπτη πρόοδο της σκέψης κατά μήκος μιας αλυσίδας αλληλοσυνδεόμενων ιδεών σύμφωνα με τις αρχές που εξηγήθηκαν πιο πάνω.

Το μόνο ερώτημα, λοιπόν, που απομένει να εξετάσουμε είναι αυτό που αφορά τις σχέσεις πάνω στις οποίες θεμελιώνεται αυτή η απρόσκοπτη πρόοδος της σκέψης μας όταν μελετάμε την ύπαρξη ενός νου ή ενός σκεπτόμενου προσώπου. Είναι προφανές ότι στο σημείο αυτό θα πρέπει να περιοριστούμε στην ομοιότητα και στην αιτιότητα και να αφήσουμε κατά μέρος τη συνάφεια, που λίγο ενδιαφέρει – αν όχι καθόλου – στην προκειμένη περίπτωση.

Για να αρχίσουμε με την ομοιότητα, ας υποθέσουμε ότι 18

μπορούμε να ενδοσκοπήσουμε τον νου κάποιου άλλου και να παρατηρήσουμε τη διαδοχή των αντιλήψεων που συνιστά τον νου ή τη σκεπτόμενη αρχή. Ας υποθέσουμε, επίσης, ότι αυτός διατηρεί πάντα τη μνήμη ενός αξιοσημείωτου μέρους των αντιλήψεων του παρελθόντος. Καθίσταται φανερό ότι αυτή η μνήμη συνεισφέρει περισσότερο από οτιδήποτε άλλο στην απόδοση μιας σχέσης σε αυτή τη διαδοχή των εντυπώσεων, παρά τις μύριες όσες μεταβολές, διότι αυτή είναι η ικανότητα χάρη στην οποία ανακαλούμε τις εικόνες των αντιλήψεων του παρελθόντος. Και, καθώς ένα είδωλο κατ' ανάγκην μοιάζει στο αντικείμενό του, η συχνή επαναφορά αυτών των όμοιων αντιλήψεων στη σκέψη διευκολύνει τη φαντασία να πραγματοποιήσει τη μετάβαση από τον έναν κρίκο της αλυσίδας της διαδοχής στον άλλον και την κάνει να φαίνεται στο σύνολό της ως η συνέχεια ενός αντικειμένου που παραμένει ίδιο. Από αυτή την άποψη, λοιπόν, η μνήμη δεν ανακαλύπτει απλώς την ταυτότητα αλλά και συνεισφέρει στην παραγωγή αυτής της έννοιας, παρέχοντας τη βάση για τη σχέση της ομοιότητας ανάμεσα στις αντιλήψεις. Αυτό ισχύει είτε εξετάζουμε τον εαυτό μας είτε κάποιον άλλον.

Όσον αφορά την αιτιότητα μπορούμε να παρατηρήσουμε ¹⁹ ότι αληθή ιδέα του ανθρώπινου νου έχουμε όταν τον αντιμετωπίζουμε ως ένα σύστημα διαφορετικών αντιλήψεων ή διαφορετικών υπάρξεων οι οποίες συνδέονται μεταξύ τους διά της σχέσεως αιτίας και αποτελέσματος, προκαλώντας, καταστρέφοντας, επηρεάζοντας και τροποποιώντας η μια την άλλη. Οι εντυπώσεις μας προκαλούν τις αντίστοιχες ιδέες, οι οποίες με τη σειρά τους παράγουν άλλες εντυπώσεις. Μια σκέψη διώχνει κάποια άλλη και παραπέμπει σε μια τρίτη, εξαιτίας της οποίας αποβάλλεται και εκείνη με τη σειρά της. Για τον λόγο αυτόν δεν μπορώ να σκεφτώ κάτι καλύτερο για να παρομοιάσω την ψυχή από μια δημοκρατία ή κοινοπολιτεία, τα μέλη της οποίας συνδέονται με αμοιβαίους δεσμούς

εξουσίας και υποταγής και δίνουν ζωή σε άλλα άτομα, τα οποία συντηρούν το ίδιο καθεστώς στο σύνολό του, παρά τις επιμέρους ακατάπαυστες αλλαγές που λαμβάνουν χώρα. Όπως είναι δυνατόν να αλλάξουν όχι μόνο οι πολίτες αλλά και οι νόμοι και οι θεσμοί αυτής της δημοκρατίας χωρίς στην ουσία να μεταβληθεί η ίδια, έτσι και το ίδιο πρόσωπο μπορεί να αλλάξει τον χαρακτήρα και τις προδιαθέσεις του, καθώς επίσης και τις εντυπώσεις και τις ιδέες του, χωρίς να χάσει την ταυτότητά του. Όποιες αλλαγές και εάν υποστεί, τα διάφορα μέρη του εξακολουθούν να συνδέονται με τη σχέση της αιτιότητας. Έτσι, η ταυτότητα όσον αφορά τα πάθη ενισχύει την ταυτότητα όσον αφορά τη φαντασία, συμβάλλοντας στην αλληλεπίδραση των απομακρυσμένων αντιλήψεών μας και κάνοντάς μας να ενδιαφερόμαστε στο παρόν για τις παρελθούσες ή για τις μελλοντικές οδύνες ή απολαύσεις.

Εφόσον μόνο η μνήμη μάς εξοικειώνει με τη συνέχεια και ²⁰ την έκταση αυτής της αλυσίδας διαδοχής των αντιλήψεων, πρέπει να θεωρηθεί –κυρίως επί αυτής της βάσης– η πηγή της προσωπικής ταυτότητας. Αν δεν είχαμε καθόλου μνήμη, δεν θα είχαμε ποτέ καμία έννοια αιτιότητας, κατά συνέπεια δεν θα μπορούσαμε να συλλάβουμε αυτή την αλυσίδα αιτιών και αποτελεσμάτων η οποία συνιστά τον εαυτό ή το πρόσωπό μας. Όμως από τη στιγμή που αποκτούμε την έννοια της αιτιότητας χάρη στη μνήμη, μπορούμε να επεκτείνουμε την αλυσίδα των αιτιών και των αποτελεσμάτων –επομένως και την ταυτότητά μας– πέρα από τη μνήμη μας, σε χρόνους, περιστάσεις και ενέργειες που έχουμε εντελώς λησμονήσει αλλά υποθέτουμε γενικώς ότι έχουν υπάρξει. Πόσες από τις παρελθούσες ενέργειές μας διατηρούμε στη μνήμη μας; Ποιος μπορεί να μου πει, για παράδειγμα, ποιες ήταν οι σκέψεις και οι ενέργειές του την 1η Ιανουαρίου του 1715, την 11η Μαρτίου 1719 και την 3η Αυγούστου 1733; Μπορεί, παρ' όλα αυτά, να ισχυριστεί κανείς ότι, επειδή έχει εντελώς ξεχάσει τα

συμβάντα των συγκεκριμένων ημερών, ο παρών εαυτός του δεν είναι το ίδιο πρόσωπο με τον εαυτό του εκείνης της εποχής και με αυτόν τον τρόπο να ανατρέψει τις πλέον εδραιωμένες έννοιες της προσωπικής ταυτότητας; Από αυτή την άποψη, λοιπόν, η μνήμη δεν παράγει τόσο όσο ανακαλύπτει την προσωπική ταυτότητα, καθιστώντας φανερή σε εμάς τη σχέση αιτίας και αποτελέσματος ανάμεσα στις διαφορετικές αντιλήψεις μας. Εκείνοι που διαβεβαιώνουν ότι η μνήμη παράγει εξολοκλήρου την προσωπική μας ταυτότητα υποχρεούνται να μου εξηγήσουν πώς συμβαίνει να επεκτείνουμε την ταυτότητά μας πέρα από τη μνήμη.

Όλη αυτή η έρευνα που πραγματοποιήσαμε μας οδηγεί 21 σε ένα συμπέρασμα εξαιρετικά μεγάλης σημασίας για το παρόν ζήτημα: Είναι αδύνατον να δοθεί μια οριστική απάντηση σε όλα τα λεπτοφυή ερωτήματα σχετικά με την προσωπική ταυτότητα, τα οποία θα πρέπει να θεωρηθούν περισσότερο γραμματικές παρά φιλοσοφικές δυσκολίες. Η ταυτότητα εξαρτάται από τις σχέσεις των ιδεών, οι οποίες παράγουν την ταυτότητα μέσω της εύκολης μετάβασης που προκαλούν. Επειδή όμως οι σχέσεις αυτές και η ευκολία της μετάβασης μπορεί να αποδυναμωθούν σταδιακά και ανεπαίσθητα, δεν έχουμε κανένα ορθό και ακριβές κριτήριο με βάση το οποίο να μπορούμε να αποφανθούμε για την ακριβή χρονική στιγμή κατά την οποία αποκτούν ή χάνουν το δικαίωμα στο όνομα ταυτότητα. Όλες οι διαμάχες γύρω από την ταυτότητα αλληλοσυνδεόμενων αντικειμένων είναι απλώς φραστικές, εκτός και εάν η σχέση των μερών οδηγήσει σε μια επινόηση ή μια φαντασιακή αρχή ένωσης, όπως έχουμε ήδη παρατηρήσει.

Ό,τι έχω πει σχετικά με την αρχική προέλευση και την α- 22 βεβαιότητα γύρω από την έννοια της ταυτότητας όπως αυτή εφαρμόζεται στον ανθρώπινο νου μπορεί να επεκταθεί – με ελάχιστες ή και καθόλου τροποποιήσεις – και στην έννοια της

απλότητας. Ένα αντικείμενο του οποίου τα διαφορετικά συνυπάρχοντα μέρη συνδέονται με μια στενή σχέση επενεργεί στη φαντασία σχεδόν με τον ίδιο τρόπο όπως και ένα απόλυτα απλό και αδιαίρετο αντικείμενο, χωρίς να απαιτεί πολύ μεγαλύτερη ένταση σκέψης για τη σύλληψή του. Η επενέργεια αυτής της ομοιότητας μας κάνει να του αποδίδουμε απλότητα, επινοώντας μια αρχή ένωσης ως έρεισμα αυτής της απλότητας και κέντρο που συγκρατεί όλα τα διαφορετικά μέρη και τις ποιότητες του αντικειμένου.

Σε αυτό το σημείο, λοιπόν, ολοκληρώνεται η εξέταση των 23 διαφόρων συστημάτων της φιλοσοφίας τόσο για τον διανοητικό όσο και για τον φυσικό κόσμο. Έχοντας ακολουθήσει ποικίλους τρόπους συλλογισμού, οδηγηθήκαμε σε διάφορα θέματα, που θα αποσαφηνίσουν και θα επιβεβαιώσουν προηγούμενα σημεία αυτής της συζήτησης, αλλά και θα προετοιμάσουν τον δρόμο για τις απόψεις που θα ακολουθήσουν. Τώρα είναι καιρός να επιστρέψουμε σε μια πιο προσεκτική εξέταση του αντικειμένου μας, προχωρώντας σε μια ακριβή ανατομία της ανθρώπινης φύσης, εφόσον έχουμε πλήρως εξηγήσει τη φύση της κρίσης και της νόησής μας.